

IN MEMORIAM

*Dr. Franjo Tuđman kao povjesničar**

Danas je u našim razmišljanjima prisutan dr. Franjo Tuđman, najprije kao veliki državnik s kojim se hrvatski narod oprašta uoči novog tisućljeća, koje donosi nova pitanja i skriva nove neizvjesnosti. Tuđman je zaokružio jedno razdoblje u stvaranju države i uspostave njezina teritorijalnog integriteta. Sada je na svima nama da zajedničku državu gradimo kao modernu i demokratsku.

Opraštajući se od prvog predsjednika suverene hrvatske države i prvog ravnatelja Hrvatskog instituta za povijest, želim reći nekoliko riječi o Tuđmanu kao znanstveniku i povjesničaru. Drugim riječima želio bih odgovoriti na pitanje koja je bila glavna crta u životu Tuđmana kao povjesničara. Najsnažnija konstanta u njegovu životu i znanstvenom radu u proteklih gotovo 50 godina bila je zamišljenost nad sudbinom hrvatskog naroda u sklopu bivše Jugoslavije. Od svoje prve knjige *Rat protiv rata*, na kojoj je radio još 1953., nastoji pronaći put kojim bi izveo hrvatski narod iz stoljetnoga povijesnog tuncla.

Tuđman je veoma odgovoran znanstvenik, koji je na pladanj povijesne znanosti i hrvatske historiografije položio više knjiga i napisao oko 150 studija različitog opsega.

U hrvatskoj suvremenoj politici bio je osoba koja je gotovo obuzeta poviješću, osobito teškim iskustvom Hrvatske seljačke stranke. Njegov otac Stjepan bio je istaknut sudionik Radićeva pokreta, koji je učio svoje pristaše kako izbjeći pogrešne korake.

Radić je 1918. vidio pogrešne korake svojih stranačkih drugova koji su žurili prema Beogradu. Upozoravajući hrvatske stranačke prvake koji su krenuli pogrešnim putem, stvarajući državu SHS, Radić je govorio: "Još nije prekasno. Ne srljajte kao guske u maglu!" O Radiću kojeg je najviše proučavao napisao je F. Tuđman svoje najbolje studije još 1971. godine. Spomenutu Radićevu metaforičku parabolu iz godine 1918. Tuđman će 1990. pretvoriti u svoje temeljno političko načelo - treba ići naprijed, ali ne srljati.

Zamišljenost nad sudbinom hrvatskoga naroda stalno je rasla. Njegov snažni racionalni pristup grčevito je tražio pravi put prema rješenju hrvatskoga pitanja. Radićev nauk "treba ići, a ne srljati" odvođi mladog Tuđmana u veoma odgovoran svijet povijesne znanosti, jer baviti se novijom hrvatskom poviješću značilo je dirati u samo tkivo jugoslavenskoga komunističkog društva. Ulazeći u povijesnu znanost krčio je svoj put, najprije rijetkom marljivošću, gradeći osjećaj za traženje znanstvene istine i njezinu jasnu formulaciju.

Kao mladi časnik osjeća najprije veliko nezadovoljstvo ustrojem vojske u novoj jugoslavenskoj državi. Uranjajući u taj problem uviđa da bi višenacionalnom ustroju jugoslavenske države odgovarao sustav posebne teritorijalne obrane. Tu je misao razradio u svom prvom velikom djelu *Rat protiv rata*, tiskanom u Zagrebu 1957. To prvo istraživačko

* Komemorativni govor održan 11. prosinca 1999. na Prvom kongresu hrvatskih povjesničara u Zagrebu.

djelo Franje Tuđmana skrenulo je pozornost na njega kao čovjeka široke erudicije i izrazitog spisateljskog dara. Njegova autorska afirmacija bila je uskoro potpuna. Postao je u vojnim i intelektualnim krugovima Beograda i Zagreba vrlo poznat. Međutim, njega nije zanimala vojnička karijera. Njegove historiografske preokupacije bile su važnije.

Njegovi novi znanstveni radovi objavljeni u Vojnoj enciklopediji, a osobito njegova druga knjiga, *Stvaranje socijalističke Jugoslavije*, tiskana 1960., bili su dovoljan razlog da se pokrene prava kampanja protiv Tuđmana, zbog njegovih novih podataka o sudjelovanju hrvatskog i srpskog naroda u antifašističkoj narodnooslobodilačkoj borbi Hrvatske.

Tuđman je hrabro progovorio protiv tekstova koji su nastojali dokazati kako je narodnooslobodilačka borba u Hrvatskoj imala pretežno srpsko obilježje. Govoreći u jednom pismu Krleži o tome kako su njegova istraživanja dočekana u Beogradu na nož, zabilježio je ovaj značajan podatak: "To što sam ostao živ u Beogradu mogu zahvaliti samo tome što su se rezultati mojih istraživanja podudarali s povijesnom stvarnošću."

Iduće godine Tuđman ostavlja vojnu službu i Beograd. Od 1961. nastanio se u Zagrebu, gdje preuzima dužnost ravnatelja Instituta suvremene hrvatske povijesti koji se službeno zvao Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, smješten u današnjoj zgradi u Opatičkoj 10.

U tom poslu Tuđman je zaista našao sebe. Radi znalački, profesionalno, marljivo i uporno. Okupio je niz suradnika-povjesničara, formirao bogatu institutsku knjižnicu i institutski arhiv, dogovorio znanstveno-istraživačke programe te pokrenuo izdavačku djelatnost. Poticao je svoje suradnike da stječu istraživačka i znanstvena zvanja, a i sam je 1965. doktorirao s disertacijom "Uzroci krize monarhističke Jugoslavije od ujedinjenja 1918. do sloma 1941." Njegova istraživačka afirmacija bila je potpuna, prevode ga na druge jezike, sudjeluje na znanstvenim skupovima u zemlji i inozemstvu.

Dijelovi Tuđmanove disertacije tiskani su u zagrebačkim časopisima *Forum* i *Kolo*. Ti su dijelovi izazvali velik čitalački interes. Sjećam se kako se tada govorilo u Zagrebu: "Taj čovjek temeljito poznaje probleme o kojima piše, a ima i hrabrosti da kaže ono što bi drugi prešutjeli pod pritiskom opreza i vlastite autocenzure."

Ubrzo je bilo zapaženo kako se u Zagrebu s Tuđmanom druže slobodoumniji hrvatski intelektualci, prijateljuje i s Miroslavom Krležom. Kao takav, Tuđman je u hrvatskim intelektualnim krugovima sve popularniji, a njegov kabinet u Institutu – u Opatičkoj 10 – bio je otvoren za nova poznanstva. Na drugoj pak strani društvene scene Franjo Tuđman postaje nepoćudan u očima predsjednika CK Saveza komunista Hrvatske, Vladimira Bakarića, lukavoga i beskrupuloznoga komunističkog lidera, koji se na sve moguće načine dodvoravao saveznom partijskom i državnom vrhu kako bi u Hrvatskoj što dulje zadržao vlastiti politički primat i ulogu političkog arbitra. Znanstvenik Tuđman postao je, zbog povijesne znanosti i filozofskih prosudbi te zbog kritike godinama pripremane knjige *Pregled historije SKJ*, hrvatski nacionalist. Od te opasne etikete pa do prvih zahtjeva za njegovo smjenjivanje u Institutu nije se u Bakarićevu krugu dugo čekalo.

Sluteći kraj svog institutskog rada Tuđman se uhvatio tada najosjetljivijeg znanstvenoistraživačkog zadatka, a on je glasio: riješiti sva pitanja u svezi s brojem ratnih žrtava, a posebno žrtava u velikom logoru Jasenovac. Izravni povod na spremnost da sve stavi na kocku bila je ozbiljna namjera Saveza boraca i beogradskog središta političke moći da se u Jasenovcu podigne spomenik na koji bi se upisalo da je tu ubijeno 600.000 – 900.000 žrtava, što bi bilo još jedno nametanje kompleksa krivnje hrvatskom narodu. Tuđman se odlučno usprotivio uvećavanju žrtava na tolike stotine tisuća. Istražujući dokumentaciju Savezne vlade Jugoslavije, koja je nastala 1964. na osnovi državnog popisa žrtava Drugog svjetskog rata, dolazi zajedno sa svojim najbližim suradnicima do zaključka da je u svim logorima Hrvatske, zajedno s Jasenovcem, ubijeno oko 60.000 Srba, Židova, Hrvata i drugih.

To svoje istraživanje broja žrtava u Jasenovcu platio je visokom cijenom. Nove hajke beogradskih i zagrebačkih novina, zbog navodnoga smanjenja žrtava u Jasenovcu, prozvale su Tuđmana hrvatskim nacionalistom i simpatizerom ustaša. Iz medijske kampanje čulo se pitanje kako general pobjedničke partizanske vojske može tvrditi da ustaše nisu pobili toliko ljudi koliko se tvrdi da su pobili. Tuđman znanstvenik ustao je u svojim dugim noćima napornoga istraživačkog rada protiv "mita o Jasenovcu", mita koji je želio dokazati da je Jasenovac bio jedno od najvećih stratišta II. svjetskog rata u Europi. Pod žestokim pritiskom partijskog tiska Tuđman je 1967. morao otići iz Instituta kojim je upravljao, i sa Sveučilišta na kojem je predavao. Bio je prisilno umirovljen u 45. godini života.

Iako okrutno progonjen, Tuđman se nije dao slomiti. Ostaje uspravan i kao Hrvat i kao znanstvenik, uvijek dosljedan svojim nacionalnim osjećajima, svojim promišljanjima povijesne zbilje i svom stvaralačkom radu. I uz sve progone napisao je mnoštvo novih članaka i rasprava koje je tiskao u zemlji i inozemstvu, a uz njih i niz knjiga, od kojih bih izdvojio sljedeće: *Velike ideje i mali narodi*, 1969., *Nacionalno pitanje u suvremenoj Europi*, 1970.; *Stjepan Radić u hrvatskoj povijesti*, 1988.; *Bespuća povijesne zbiljnosti*, 1989.; *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji* (u 2 sveska), 1993.; *S vjerom u samostalnu Hrvatsku*, 1995.; *Usudbene povjestnice*, 1995. i *Povijesna sudba naroda*, 1996.

Govoreći o Tuđmanu kao povjesničaru rekao bih na kraju još i ovo - Tuđman je bio temeljit istraživač koji uporno iznalazi svoje spoznaje iz postojećih i dostupnih izvora. S respektom uvažava trud i dosege prethodnih istraživača, ali uvijek i neumorno sve provjerava, što je od bitnog značenja za povijesnu znanost. U njegovu udubljivanju u bit problema snažno su nazočna i filozofsko-povijesna poniranja koja obogaćuju sadržajnost i zanimljivost njegova historiografskog kazivanja. U tom bogatstvu ističe se i raskošan Tuđmanov autorski izričaj, istkan čistim hrvatskim književnim jezikom i uzorno izgrađenim stilom.

U drugom pak dijelu svoga života - stvarajući hrvatsku državu - Tuđmanova zamišljenost nad sudbinom obnovljene i agresijom ugrožene hrvatske države donosila je - kao što znate - nove i još veće stresove iz kojih je izlazio voden svojim načelom: "Ići, - i uvijek ići - ali ne srljati". I na kraju da zaključim. Nema sumnje da je sva brojnost tih stresova ostavila duboke ožiljke koji su vodili prema opakoj bolesti koja je bila jača od njegove silne želje za životom.

dr. sc. Mirko Valentić, ravnatelj Hrvatskog instituta za povijest